

Cəfər Firdovsi oğlu CƏFƏROV
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin “Maliyyə və iqtisadi
nəzəriyyə” kafedrasının dissertantı
E-mail: jafar.jafarov@adau.edu.az

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AQRAR SIĞORTA BAZARININ YARANMA MƏRHƏLƏLƏRİ

Xülasə

Təbii riskləri təminata götürən effektiv sığorta mexanizmi nəinki kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının risklərini onlar arasında bölüşdürür, həm də kənd təsərrüfatının inkişafını istiqamətləndirir. Məqalədə aparılan tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın aqrar sahəsində sığorta bazarının formalaşması mərhələləri və prinsipləri, dövlətin bu prosesdə rolunun öyrənilməsidir. Tədqiqatın metodologiyasının əsasında dünya aqrar sığorta bazarının təcrübəsinin, ilk növbədə Türkiyənin TARSİM modelinin mahiyyətinin və onun Azərbaycanda tətbiqi üsullarının araşdırılması dayanır. Eyni zamanda, statistik məlumatların bazasında Azərbaycanda tətbiq olunan sığorta modeli ətraflı təhlil edilmişdir. Məqalədə aparılan aqrar sığorta bazarının yaranma mərhələlərinin tədqiqatının elmi əhəmiyyəti ilə bağlı irəli sürülən bir çox fikirlər bu bazarın təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər. Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda aqrar sığorta bazarının yaranma mərhələləri, bu mərhələlər arasında fərq və hər bir mərhələnin üstünlükləri və çatışmazlıqlarının ətraflı tədqiqatı aparılmışdır. Paralel olaraq, bu sahənin inkişafı prosesində mövcud olan potensiallar qabarıq şəkildə üzə çıxarılmışdır.

Açar sözlər: aqrar sığorta, aqrobiznes riskləri, sığorta modeli, dövlət tənzimləməsi, risklərin idarə olunması.

JEL: G22, Q14

Giriş

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdiyi zamandan başlayaraq SSRİ dövründən miras qalan iqtisadi problemlərin həlli ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatın mərkəzində dururdu. İqtisadi islahatın əsas məqsədi inzibati amirlik sisteminin bazar sistemə çevrilməsi idi. Bu dövrü iqtisadi ədəbiyyatda keçid dövrü də adlandırırlar. Keçid dövründə iqtisadi problemlərin həll olunmasının açarı inzibati amirlik sisteminin əsasını təşkil edən dövlət mülkiyyətinin özəl mülkiyyətə transformasiyası əsasında bazar iqtisadi sisteminin formalaşdırılması və hakim sistemə çevrilməsi idi. Aqrar sahə də bu proseslərdən kənarda qalmadı. XX əsrin 90-cı illərində iqtisadi islahatlar çərçivəsində aqrar sahədə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən aparılan məqsədyönlü siyasətin nəticəsində Azərbaycanın aqrar sahəsində kolxoz və sovxozların fermer təsərrüfatlarına çevrilməsi prosesi baş verdi. Fermer təsərrüfatlarının kənd təsərrüfatında hakim mövqə tutması aqrar bazarın yaranmasının təməlini təşkil etdi.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, aqrar sahənin yüksək riskliliyi bu sahədə iqtisadi artımın qarşısında dayanan əsas maneədir. Aqrar sahədə risklərin yüksək intensivliyi və səviyyəsi sahənin səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. İlk növbədə sahədə biznes fəaliyyətinin təbii risklərə məruz qalmasıdır. Bu səbəbdən də, digər sahələrdən fərqli olaraq aqrar sahədə təbii hadisələr nəticəsində yaranan riskləri aqrobiznes riskləri də adlandırmaq olar. Aqrobiznes risklərinin yüksək səviyyəsi öz təzahürünü ilk növbədə fermerlərin gəlirlərinin həcmində tapır. Bu səbəbdən də, kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının gəlirlərinin sabitləşdirilməsi iqtisadi artımın təməl daşını təşkil edir. Gəlirlərin sabitləşdirilməsi isə ancaq aqrar sahədə mövcud olan aqrobiznes risklərinin effektiv idarəedilməsindədir. Aqrobiznes risklərinin effektiv idarəedilməsinin ən geniş yayılmış üsullarından biri və başlıcası kənd təsərrüfatı məhsullarının sığorta təminatına götürülməsidir. Müstəqillik dövründə aparılan iqtisadi islahatlar bu problemi nəzərdən qaçırmamış və bu sahədə zəruri olan ilkin addımlar atılmışdır. Aqrobiznes

risklərinin idarəedilməsinin kökündə aqrar sığorta bazarının yaradılması dayanır. Aqrar sığorta bazarının Azərbaycanda formalaşmasını biz iki mərhələyə bölə bilərik.

Aqrar sığorta bazarının yaranmasının ilkin mərhələsi: dövlətin passiv iştirakı

Birinci mərhələnin təməli 2002-ci ildə qəbul olunmuş “Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə qoyulmuşdur [3]. Bu qanunun məqsədi Azərbaycan Respublikasında aqrar sığorta bazarının formalaşmasının institusional əsaslarını yaratmaqla yanaşı, fermerlərin investisiya və təsərrüfat fəaliyyətinin stimullaşdırılması idi. Bununla bərabər, aqrar sığorta bazarının tənzimlənməsi məqsədi ilə dövlət büdcəsi tərəfindən sığorta haqlarının subsidiyalaşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Baxmayaraq ki, qanunun tətbiq edildiyi ilkin dövrlərdə (2004-cü il) yalnız buğda məhsulu üzrə sığorta haqqının 25%-i dövlət büdcəsi hesabına subsidiyalaşdırılırdı, sonrakı illərdə bu siyahı genişləndirilərək bir çox dənli məhsulları (arpa, qarğıdalı, günəbaxan və s.), meyvə və üzüm məhsullarını da əhatə etmişdir. Qeyd edək ki, 2007-ci ildən dövlət hesabına sığorta haqlarının subsidiyalaşdırılması isə 50%-ə çatdırılmışdır [8].

Digər tərəfdən isə, kənd təsərrüfatı məhsullarının (bitkiçilik və heyvandarlıq) təbii hadisələrdən sığortalanmasının həm dövlət şirkətləri, həm də özəl sığorta şirkətləri tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin, birinci mərhələdə özəl şirkətlər aqrar sığorta bazarına elə də böyük maraq göstərmədilər. Təkcə onu demək kifayətdir ki, birinci mərhələdə sığorta bazarında maksimum 29 şirkətdən ancaq 5 şirkət eyni zamanda aqrar sığorta bazarında da fəaliyyət göstərirdi. Özəl şirkətlərin aqrar sığorta bazarında zəif iştirakını sahənin yüksək riskliliyi və dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin passiv xarakteri ilə izah etmək olar. Həmin dövrün statistik məlumatları da deyilənləri tam təsdiqləyir. Belə ki, 2013-cü ildə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsullarının sığortalanmasına ayrılan vəsaitlərin ancaq 0,9%-i, 2014-cü ildə isə cəmi 2,3%-i təyinatı üzrə istifadə olunmuşdur. Eyni zamanda, sığorta şirkətləri heyvanların sığortalanmasına üstünlük verirdilər. Məsələn, 2014-cü ildə bitkiçilik məhsulları üzrə yığılan

sığorta haqları ümumi sığorta haqlarının 18%-ni, heyvandarlıqda isə 82%-ni təşkil etmişdir [10]. Sonrakı illərdə də, bu dinamikada əhəmiyyətli dəyişiklik baş verməmişdir və heyvandarlığın payı yüksək səviyyədə qalmışdır. 2014-2019-cu illər arasında bitkiçilik məhsullarının payı müəyyən qədər artsa da, bizim hesablamalara görə 2019-cu ildə heyvandarlığın payı ən yüksək həddə çataraq aqrar sahədə yığılan sığorta haqlarının 88,71%-ə çatmışdır. Sahələr arasında belə disproporsiya sığorta ödənişlərində də öz əksini tapmışdır. Bu illər ərzində ümumi tendensiya ondan ibarət olmuşdur ki, baş vermiş hadisələrə görə sığorta ödənişləri göstərilən illər üzrə heyvandarlıqda artaraq 2019-cu ildə demək olar ki, 100%-ə çatmış, bitkiçilikdə isə sifirlənmişdir [5].

Aqrar sığorta bazarında bitkiçilik və heyvandarlıq istiqamətlərində yığılan sığorta haqları arasında belə kənarlaşmanın iki səbəbi olmuşdur. Birinci səbəbi ondan ibarətdir ki, heyvandarlıqla müqayisədə bitkiçilik məhsulları təbii hadisələrin təsirinə daha çox məruz qalır və müvafiq olaraq risklərin səviyyəsini də artırır. Tarixən məlumdur ki, sığorta şirkətləri daha az riskli sahələri “sevirlər” və riskləri təminata götürdükdə bu sahələrə daha çox üstünlük verirlər. İkinci səbəbi isə heyvandarlıqda lizinqin geniş yayılmasıdır. Belə ki, Azərbaycanda heyvandarlığı stimullaşdırmaq məqsədi ilə cins heyvanların lizinq yolu ilə güzəştli satışı həyata keçirilir. Məlumdur ki, lizinq də kredit əməliyyatları kimi əmlakın sığortalanmasını tələb edir. Cins heyvanlar da əmlak olduqları və güzəştli şərtlərlə satıldığı üçün hökmən satış şirkəti tərəfindən əmlakın sığortalanmasını məcburi hala çevirirdi və hazırda da çevirir.

Sığorta şirkətlərinin aqrar sığorta bazarının inkişafında maraqlı olmamaqları ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının da bu bazara olan etimadsızlığı onun inkişafına mənfi təsir göstərməyə bilməzdi. Kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının sığorta şirkətlərinə olan etimadsızlığını müəyyən səbəblərlə izah etmək olar:

- ilk növbədə müqavilələrin bağlanması bürokratik əngəllərin mövcud olması və sığorta şərtlərinin sərt xarakteri;
- risklərin qiymətləndirilməsinin müstəqil ekspert tərəfindən deyil, sığorta şirkətinin nümayəndəsi tərəfindən aparılması;

- sığorta ödənişlərinin qarşısında suni əngəllərin yaradılması;
- tarif dərəcələrinin cəlbədiciliyinin aşağı olması;
- sığortanın mahiyyəti və üstünlüyü haqqında maarifləndirmənin zəif olması.

Nəticədə aqrar sığorta bazarı ölkənin ümumi sığorta bazarının zəif həlqəsinə çevrilmişdir. Bu hal aqrar sığorta bazarının ümumi sığorta bazarının payında da öz təzahürünü göstərmişdir. Təsadüfi deyil ki, 2019-cu ildə heyvandarlıqda yığılan sığorta haqqı ölkə üzrə yığılan ümumi sığorta haqlarının payında 0,2%, bitkiçilikdə isə cəmi 0,03% təşkil etmişdir. Belə vəziyyət, həm də sığorta ödənişlərində özünü biruzə vermişdir. Belə ki, əgər ölkə üzrə ümumi sığorta ödənişlərinin həcmi yığılan sığorta haqlarında 44,3% təşkil etmişdirsə, aqrar sahədə bu rəqəm 0,3%-ə bərabər olmuşdur [5].

Apardığımız analitik və statistik təhlildən belə nəticə çıxartmaq olar ki, 2020-ci ilə kimi davam etmiş sığorta bazarının ilkin mərhələsi inkişaf imkanları tapmayaraq tənəzzülə uğramışdır. Bu tənəzzülün baş verməsində yuxarıda sadalanan və təhlil olunan səbəblərlə yanaşı onların aradan qaldırılması dövlətin zəif müdaxiləsi ilə izah olunur. Deməli, bu ilkin mərhələni biz aqrar sığorta bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin passiv dövrü kimi də qələmə verə bilərik. Bu vəziyyətdən çıxış yolu aqrar sığorta bazarının tənzimlənməsində dövlətin rolunun passiv formadan aktiv formaya çevrilməsi idi. Bu proses 2019-cu ildə "Azərbaycanda Aqrar Sığorta haqqında" qanunun qəbul edilməsi və Aqrar Sığorta Fondunun yaradılması ilə başlanmışdır. Bundan sonrakı dövrü biz aqrar sığorta bazarının formalaşmasının ikinci mərhələsi də adlandıra bilərik.

Aqrar sığorta bazarının yaranmasının ikinci mərhələsi: dövlətin aktiv iştirakı

İkinci mərhələdə qəbul olunmuş qanuna müvafiq olaraq aqrar sığorta bazarının əsas obyektləri və subyektləri konkret şəkildə ifadə olunmuş və bu bazarın tənzimlənməsində dövlətin əsas vəzifələri müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, aqrar sığorta bazarının tənzimlənməsi məqsədi ilə xüsusi yaradılmış Aqrar Sığorta Fondu sığorta şərtlərini müəyyənləşdirən, həyata keçirən və sığorta bazarının işləmə mexanizmini təşkil edən qeyri-

kommersiya təşkilatıdır. Sığorta şərtlərinə görə sığorta haqlarının 50%-i dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına subsidiyalaşdırılır [3]. Xüsusi ilə qeyd etmək ki, yeni qanuna əsasən tətbiq edilən sığorta modeli Türkiyənin TARSİM modelinin təcrübəsinə əsaslanaraq dövlət və özəl tərəfdaşlığını nəzərdə tutur. Qanuna əsasən 41 adda bitkiçilik məhsulları, 19 adda isə meyvə məhsulları risklərdən təminatla götürülür. Heyvandarlıqda isə 3 yaşa qədər ətlük mal-qara, 7 yaşa qədər südlük mal-qara və 5 yaşa qədər xırdabuynuzlu heyvanların sığortalanmasını əhatə edir [4].

Yeni qəbul edilmiş sığorta modelinin aşağıdakı üstünlüklərini xüsusi vurğulamaq olar:

- aqrar sığorta bazarın tənzimlənməsində dövlətin passiv rolunun aktiv rola çevrilməsi və onun aqrar sığorta bazarının inkişafında aparıcı rola malik olması;
- sığorta haqlarının 50%-nin subsidiyalaşdırılması və Aqrar Sığorta Fondunun qeyri-kommersiya xarakteri daşması;
- azgəliqli təsərrüfatların aqrar sığorta bazarında iştirakının təmin edilməsi;
- müstəqil ekspertlərin risklərin qiymətləndirilməsinə cəlb edilməsi və müvafiq olaraq onun şəffaflığının təmin edilməsi;
- risklərin qiymətləndirilməsində çevikliyin və vaxtın qısaldılması;
- baş vermiş təbii hadisələrə görə ödənişlərin vaxtının konkret müəyyənləşdirilməsi;
- iqtisadi rayonlarda coğrafi iqlim şəraitindən asılı olaraq risklərin səviyyəsinə uyğun tarif dərəcəsinin diferensiasiyası;
- müxtəlif güzəştlərin tətbiqi;
- apelyasiya şurasının yaradılması.

Əlbəttə, Türkiyə təcrübəsinə əsaslanan modelin yaradılması və bu bazarın tənzimlənməsində dövlətin aktiv iştirakı aqrar sığorta bazarının inkişafında yeni mərhələyə keçməsinin əsas şərtlərindən biridir. Son illərdə aqrar sığorta bazarının fəaliyyətinin statistik təhlili də bu fikri təsdiqləyir. Ən əsası isə odur ki, yeni model 2020-ci ildən başlayaraq bu sahədə əhəmiyyətli dönüş yaratmışdır. Xüsusilə də, bu dönüş bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının sığorta haqlarının yığılmasında və ödənişlərinin aparılmasında baş vermişdir. Belə ki, artıq 2021-ci ildə yığılan sığorta haqlarına görə bitkiçilik sahəsi heyvandarlıq sahəsinə bərabərleşdi, 2022-ci ildə isə üstələmə müşahidə

olunmağa başlandı. 2022-ci ildə bitkiçilik sahəsində yığılan sığorta haqlarının payı ümumi aqrar sığorta haqlarının payında 62,2%, heyvandarlıqda isə 37,8% təşkil etmişdir. Eyni tendensiya sığorta ödənişlərində də müşahidə olunmaqdadır. Baxmayaraq ki, sığorta ödənişlərinin ümumi məbləğində hələ də heyvandarlıq məhsulları üstünlük təşkil edir, lakin, onlar arasında fərq getdikcə azalmaqdadır. 2022-ci ildə yığılan sığorta haqlarının 18,2%-i bitkiçilik sahəsində baş vermiş təbii hadisələrə görə, 19,3%-i isə heyvandarlıqda sığorta hadisələrinə görə ödənişlər edilmişdir. Ümumi tendensiya isə ondan ibarətdir ki, artıq 2022-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə sığorta hadisələrinə görə ödənişlərdə heyvandarlığın payı 39% azalmış, bitkiçiliyin payı isə 61% artmışdır.

Aqrar sığorta bazarında köklü dönüşün yaranmasında əsas məqamlardan biri də odur ki, bu bazarın ümumi sığorta bazarında da payı dəfələrlə artaraq 2022-ci ildə 1,53%-ə çatmışdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu göstərici 2019-cu ildə cəmi 0,23% təşkil edirdi [5]. Əbəttə, təhlil etdiyimiz üç ilin göstəriciləri onun nə qədər uğurlu olması haqqında tam məlumat vermir. Çünki, zəif inkişaf etmiş bazarın stimullaşdırılması nəticəsində ilkin illərdə müvafiq göstəricilərin baza dövrü ilə müqayisədə yüksək artım tempi müşahidə oluna bilər. Onun növbəti illərdəki göstəriciləri isə hələlik məlum deyil. Türkiyə təcrübəsi göstərir ki, aqrar sığorta bazarı o zaman inkişaf edir ki, risklərə daha çox məruz qalan bitkiçilik sahəsi bütün sığorta göstəriciləri üzrə (sığorta haqları və ödənişlər) daha az riskli olan heyvandarlıq sahəsini üstələsin. Bu baxımdan Türkiyəni misal kimi gətirsək görərik ki, bitkiçilik sahəsində yığılan sığorta haqlarının payı 2021-ci ildə ümumi yığılan sığorta haqlarında 85,3%-ə qədər qalxmışdır. Sığorta ödənişlərində isə bu göstərici ümumi yığılan sığorta haqlarının 72%-ni təşkil etmişdir [9]. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, aqrar sığorta bazarının inkişafı ilk növbədə bitkiçilik sahəsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Dünya təcrübəsi də bu fikri təsdiq edir. Belə ki, dünya üzrə aqrar sığorta haqlarında bitkiçilik məhsullarının payı 90%-ə bərabərdir. Digər sahələr isə, heyvandarlıq da daxil olmaqla akvakultura, meşəçilik və istixanalar cəmi 10%-ni təşkil edir [11].

Amma, onu da qeyd edək ki, Azərbaycanın aqrar sığorta bazarının inkişafı üçün böyük potensiallar mövcuddur. Hazırda ölkəmizdə əkinə yararlı sahələrin ümumi miqdarı 4780,6 min hektara qədərdir [1]. Aqrar Sığorta Fondunun 2022-ci il statistik məlumatlarına əsasən sığortalanmış əkin sahəsinin həcmi 261223 hektar təşkil edir [2]. Bu da, ümumi əkin sahəsinin cəmi 5,5 %-ni təşkil edir. Müvafiq vəziyyət heyvandarlıq üçün də xarakterikdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələri və fərdi sahibkarların balansında olan iribuynuzlu mal-qaranın sayı 2648,8 min baş, qoyun və keçilərin sayı isə 7899,7 min başdır [1]. Sığortalanmış heyvanların ümumi sayı isə cəmi 13102 başdır [2]. Bu da, ümumi sığortalanan heyvanların cəmi 0,12% -ni təşkil edir.

Beləliklə, rəqəmlərdən görüldüyü kimi aqrar sığorta bazarının ikinci mərhələsi çox uğurla başlamışdır və bu istiqamətdə əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Ən əsas addım isə ondan ibarətdir ki, dövlət aqrar sığorta bazarının tənzimlənməsinin əsas aparıcı qüvvəsinə və aktiv iştirakçısına çevrilmişdir. Aqrar sığorta bazarının belə inkişafı ilk növbədə kənd təsərrüfatı məhsul istehsalçılarının gəlirlərinin sabitləşməsinə, investisiya imkanlarının artmasına və son nəticədə kənd təsərrüfatının ümumilikdə inkişafında mühüm rol oynayacaqdır. Onu da qeyd edək ki, bu sahənin inkişafı bütün dünyada müsbət trend xarakteri daşıyır və ümumi qanunauyğunluqdur. Aqrar sığorta bazarının inkişafı eyni zamanda müasir dünyada baş vermiş iqlim dəyişiklikləri mühitində öz dəyərini dəfələrlə artırır. Eyni zamanda, hər bir ölkənin strateji məqsədlərindən biri də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi isə aqrar sahənin inkişafından və bu sahədə risklərin effektiv idarəedilməsi ilə bilavasitə qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycanın aqrar sahəsinin böyük potensialı olmasına baxmayaraq, hələ ki aqrar sığorta bazarının yarandığı ikinci mərhələdə bu potensialdan tam istifadə olunmur. Amma, ümumi trend ondan ibarətdir ki, aqrar sığorta bazarı sürətli şəkildə genişlənməkdədir. Bu potensialın reallaşması sürəti ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində ən əhəmiyyətli addımlardan biri ola bilər.

Nəticə

Azərbaycanın aqrar sahəsində sığorta bazarının formalaşmasının tarixi inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi əsasında ümumiləşdirilmiş formada qısa nəticələr çıxarda bilərik:

- aqrar sığorta bazarının formalaşması müəyyən zaman kəsiyində baş vermiş və onun təməli müstəqillik dövrünün əvvəllərində qoyulmuşdur.

- aqrar sığorta bazarının yaranmasının əsas səbəbi məruz qaldığı təbii hadisələr nəticəsində dəymiş itkilərdən fermerlərin müdafiə edilməsi və gəlirlərinin sabitləşdirilməsidir.

- Azərbaycanda formalaşmış müasir sığorta bazarının yaranmasını şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar. Birinci mərhələ 2000-ci illərin əvvəllərindən başlamış və 2019-cu ilə qədər davam etmişdir. Bu mərhələdə sığorta bazarında müəyyən uğurlar qazanılsa da, son nəticədə uğursuzluqla nəticələnmişdir. Bunun əsas səbəbi bazarın tənzimlənməsində dövlətin iştirakının passiv xarakteri və bazarın tam özəl şirkətlərin ixtiyarına verilməsidir. İkinci mərhələ 2020-ci ildən başlamış və hazırda davam etməkdədir. Qeyd edək ki, ikinci mərhələdə dövlətin bazarın tənzimlənməsində və sığorta şərtlərinin müəyyənləşdirilməsində aktiv rolu onun qısa müddətdə sürətlə genişlənməsinin və inkişafının təməl daşına çevrilmişdir.

- Aqrar sığorta bazarının qısa müddətdə bitkiçilik və heyvandarlıqda mövcud vəziyyəti qənaətbəxş hesab edilsə də, lakin, bu sahənin bütöv potensial imkanlarından tam istifadə edilməmişdir. Amma, nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sığorta bazarı Azərbaycanda yenidir və aqrar sahəni tam əhatə etməsinə müəyyən zaman tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı. 2022. s. 53
2. Aqrar Sığorta Fondunun statistik məlumatları www.asf.gov.az
3. Aqrar sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 27 iyun 2019-cu il
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 27 dekabr tarixli 505 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Aqrar sığorta üzrə təminat verilən risklərin tərkibi"ndə dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı. 21 dekabr 2021-ci il. 397 sayılı qərar.
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının statistik məlumatları. <https://www.cbar.az/page-189/insurance>
6. C.F.Cəfərov. Aqrar risklərin nəzəri əsasları və idarəedilməsində sığorta amili. ADAU-nun Elmi Əsərləri. 2023. s.40-46
7. Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. 18 iyun 2002 Bakı. <https://e-qanun.az/framework/1124>
8. M.M.Sadıqov, M.C.Hüseynov, H.H.Həsənov. Kənd təsərrüfatının maliyyəsi. Gəncə. ADAU. 2012. s.151
9. TARSİM 2021 Faaliyyət Raporu, s.20
10. Гусейнов М.Дж, Салахов Э.А. Основные проблемы финансовой обеспеченности аграрной сферы. Финансовый вестник . 2 (33). Воронеж. 2016.стр.55
11. Atlas magazine «Agriculture insurance: products and schemes». 2018. <https://www.atlas-mag.net/en/article/agricultural-insurance-products-and-schemes>

Джафар Фирдовси оглы ДЖАФАРОВДиссертант кафедры «Финансы и экономическая теория»
Азербайджанского Государственного Аграрного Университета
E-mail: jafar.jafarov@adau.edu.az**ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ РЫНКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО
СТРАХОВАНИЯ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ****Резюме**

Эффективный механизм страхования, покрывающий природные риски, не только распределяет их между производителями сельскохозяйственной продукции, но и направляет развитие сельского хозяйства. Целью исследования, проведенного в статье, является изучение этапов и принципов формирования страхового рынка в аграрной сфере Азербайджана, роли государства в этом процессе. Методология исследования основана на изучении опыта мирового рынка сельскохозяйственного страхования, в первую очередь, сущности турецкой модели TARSIM и методов ее применения в Азербайджане. В то же время на базе статистических данных была детально проанализирована страховая модель, применяемая в Азербайджане. Научная значимость исследования этапов становления рынка сельскохозяйственного страхования, проведенного в статье, выдвинутые идеи могут быть использованы в совершенствовании этого рынка. Научная новизна статьи заключается в том, что впервые подробно исследованы этапы становления рынка сельскохозяйственного страхования в Азербайджане, различия между этими этапами, преимущества и недостатки каждого этапа. В то же время были отчетливо выявлены имеющиеся потенциалы в процессе развития данной сферы.

Ключевые слова: сельскохозяйственное страхование, риски агробизнеса, модель страхования, государственное регулирование, управление рисками.

Jafar Firdovsi JAFAROVPh.D candidate of Finance and economic theory department of
the Azerbaijan State Agricultural University
E-mail: jafar.jafarov@adau.edu.az**ESTABLISHMENT STAGES OF THE AGRICULTURAL INSURANCE MARKET
DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE****Summary**

An effective insurance mechanism that covers natural risks not only distributes the risks of agricultural producers among them, but also directs the development of agriculture. The goal of the research presented in this article is to investigate the stages and principles of insurance market creation in Azerbaijan's agrarian area, as well as the involvement of the state in this process. The research approach is based on a review of the global agriculture insurance market's experience, namely the substance of Turkey's TARSIM model and its implementation techniques in Azerbaijan. Simultaneously, the insurance model used in Azerbaijan was thoroughly examined in a statistical data database. Numerous recommendations of scientific value from the article's analysis of the stages of the establishment of the agricultural insurance market can be applied to improve this market. The scientific novelty of the article is that, for the first time, a detailed study of the stages of the creation of the agricultural insurance market in Azerbaijan, the difference between these stages, and the advantages and disadvantages of each stage was conducted. At the same time, the existing potentials in the process of development of this field have been clearly revealed.

Keywords: agriculture insurance, agribusiness risks, insurance model, state regulation, risk management